

Dijital Çağın Gözetim Paradigması: Omniphton ve Gönüllü Gözetim*

The Surveillance Paradigm of the Digital Age: Omniphton and Voluntary Surveillance

ÖZET

Yaşadığımız çağda dijitalliğin hayatın neredeyse her alanı kapsamı, gözetim kavramının dijitalleşmesine imkân tanımaktadır. Bu bağlamda konu dijital gözetimi açıklamada kullanılan omnipton ve gönüllü gözetim olguları üzerine kurulmuştur. Çalışmanın amacı; modern gözetim toplumunu ve omnipton kavramını, gönüllü gözetim olgusuyla ilişkisini açıklamaya çalışmaktır. Omnipton; her an, her yerden ve her şeyin gözetlenebilir olduğu bir gözetim mekanizmasıdır. Panoptikon modelinin aksine, bireylerin yalnızca bir merkezi otorite tarafından değil, aynı zamanda birbirlerini de sürekli gözlemleyip değerlendirdiği bir yapıya karşılık gelmektedir. Dijitalleşme ile ortaya çıkan sosyal medya platformları, mobil uygulamalar ve gözetim teknolojileri, yeni gözetim paradigmasını destekleyen ortamları oluşturmaktadır. Gönüllü gözetim, bireylerin farkında olarak veya olmayarak kendi davranışlarını görünür kılmayı tercih ettiği bir süreci ifade etmektedir. Süreç içerisinde bireyler, genellikle sosyal kabul, itibar veya fayda sağlama gibi motivasyonlarla kişisel verilerini paylaşmaktadır. Bireyler böylece topluluklar içindeki görünürlüklerini artırmaktadır. Günümüzde sosyal medya kullanımı, bireyleri hem gözetleyen hem de gözetlenen bir konuma yerleştirmektedir. Böylece sanallık omnipton sistemini besleyen dijital gözetimi meydana getirmektedir. Dijital gözetim ile bireysel mahremiyet, güç ilişkileri ve toplumsal kontrol gibi faktörler sorgulanır hale gelmektedir. Bireylerin kendi mahremiyetlerini ihlal ederek aktif bir katılım sergilemesi, geleneksel gözetimin yerini gönüllü gözetime bırakmasına neden olmaktadır. Gönüllü olmanın itici gücü çoğunlukla algılanan sosyal normlar ve baskılarla şekillenmektedir. Bu şartlar altında bireyin gerçekten özgür bir tercih yapıp yapmadığı sorgulanan bir konu olmaktadır. Çalışmada omnipton modeli ile gönüllü gözetimin; bireyler, topluluklar ve otoriteler arasındaki güç dinamiklerine etkisini açıklamak hedeflenmektedir. Dijital çağda gözetimin de dijitalleşmesi bu eksende tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital gözetim, Omnipton, Gönüllü Gözetim, Panoptikon.

ABSTRACT

In today's world, the widespread digitization of life has enabled the digitalization of surveillance. This study focuses on the concepts of omnipton and voluntary surveillance to explain digital surveillance. The aim is to analyze the modern surveillance society, the omnipton concept, and its relationship with voluntary surveillance. Omnipton is a surveillance mechanism where everything can be monitored at any time and from anywhere. Unlike the panopticon model, it reflects a structure where individuals are observed not only by a central authority but also by one another. Social media platforms, mobile applications, and surveillance technologies emerging with digitalization create environments that support this new paradigm. Voluntary surveillance refers to individuals choosing, consciously or not, to make their actions visible. Motivated by factors like social acceptance, reputation, or benefits, individuals share personal data, increasing their visibility within communities. Social media places individuals in roles of both observers and the observed, fostering a digital surveillance system that sustains the omnipton. Digital surveillance raises concerns about privacy, power dynamics, and social control. Individuals' active participation in compromising their own privacy has shifted traditional surveillance toward voluntary surveillance, driven by social norms and pressures. Whether this represents true free choice is debatable. The study examines the omnipton and voluntary surveillance's influence on power dynamics among individuals, communities, and authorities in the digital age.

Keywords: Digital Surveillance, Omnipton, Voluntary Surveillance, Panopticon

GİRİŞ

Toplumlar, yaşanan değişimlerle birlikte sürekli yenilenmektedir. Değişimlerin başat gücü ise teknoloji kaynaklıdır. Teknolojilerde yaşanan gelişmelerin hızı, kestirilemeyen bir yöndedir. Yaşamı neredeyse tüm yönleri ile kapsayan bir yapıda olması, teknolojinin sonuçlarını kaçınılmaz kılmaktadır. Teknolojideki hızlanma iletişim ile anlatıldığında ilk olarak yazıya geçişle başlamış, mektup kitap, telgraf, radyo, telefon ile devam etmiştir.

Yıldız Yavuz¹

How to Cite This Article

Yavuz, Y. (2024). "Dijital Çağın Gözetim Paradigması: Omnipton ve Gönüllü Gözetim" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:10, Issue:12; pp:2536-2548. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14569763>

Arrival: 15 November 2024
Published: 30 December 2024

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Dr. Sosyolog Bağımsız Araştırmacı. ORCID: orcid.org/0000-0001-6133-0466

İletişimdeki en hızlı gelişmeler ise bilgisayarın icadından sonrasında gerçekleşmiştir. İnternetin varlığıyla saniyeler içerisinde ileti gönderilmesi iletişim teknolojilerinde bir devrim niteliğindedir. Zaman ve mekândan bağımsız interaktif bir iletişim, yeni medya araçları ile sağlanabilmektedir.

Günümüz teknolojik gelişmelerini anlık iletiler olan yeni medya, belirlemektedir. Artık yazının ve sözün yerini anlık görüntüler almaktadır. Yazının ve okumanın önemi günden güne azalmakta ve sessiz mikrofonlar, dilsiz telefonlar çağı belirlemektedir. (Virilio, 2003: 71-72). Hızlı bir değişim süreci, teknoloji ile geliştirmekte ve bu her geçen gün katlanarak artan bir eğilim göstermektedir. Yeni iletişim teknolojileri de yeni medya olarak adlandırılmaktadır. Yeni medya, internet ve dijital teknolojilerin ilerlemesiyle şekillenen bir iletişim modeline karşılık gelmektedir. Yeni medya araçları; kullanıcılara etkileşim, katılım ve geri bildirim sağlama fırsatları sunmaktadır (Bauman, 2012a: 21). Teknolojik gelişmelerin bu özelliği, dijital gözetimi de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda gözetimin gelişimi ve değişen yönleri tartışılması gereken konular arasına girmektedir.

Gözetimin anlaşılması için Michel Foucault (1992)'nin panoptikon modeli ile anılan gözetim sürecinin, omniptikona dönüşümü açıklanarak dijital gözetim ve gönüllü gözetim olguları için gerekli zemin hazırlanmalıdır. Gözetim olgusu, insanlık kadar eski bir olgu olmasına karşın başlarda Karl Marx (2003)'ün gözetim ile ilgili fikirleri sonrasında da özellikle panoptikon modeli ile daha tartışılır bir konu olagelmiştir. Panoptikon, mimari bir yapının gözetim için kullanılmasından doğmuştur. Kavram Jeremy Bentham (1791)'in tasarlamış olduğu mimari yapı örnek alınarak şekillenmiştir. Mimari yapıda, merkez bir kule bulunmakta ve bu merkezi noktadan daire şeklindeki yapının gözetilmesi sağlanmaktadır. Gözetleyenler bireyleri, merkez konumdan rahatça gözetleyebilmektedir. Sürekli olarak izlenen bir düzen tasvir edilmektedir (Foucault, 1992: 251). Panoptik sistem kalabalıkların, denetlenebilir düzenli bir çoğunluğa dönüştürmektedir. Bu modelle kontrol mekanizması daha kolay ve işlevsel bir özellik kazanabilmektedir. Panoptikonun can alıcı yanı, iktidarın işleyişinin otomatik bir mekanizması olması konusunda bilinçli ve sürekli bir görünebilirlik sağlamasıdır (Foucault, 1992: 252).

Gözetim olgusu, her ne kadar panoptik düzen ile anılsa da zamanla panoptikonun, gözetimi yeterince açıklamadığı düşünülmüştür. Tartışmalar yeni açıklamalar doğurmuş ve gözetimi açıklamak için sinoptikon, süperpanoptikon ve omniptikon kavramlarının kullanılmasına neden olmuştur. Gözetim olgusu ile ilgili açıklamaların referans noktası panoptikon olmakla birlikte değişim, kendi yeniliklerini ekleyerek bu olguyu bazı yönleriyle şekillendirmiştir. Bauman (2000b: 80-81)'a göre, panoptikon yerini zamanla sinoptikona bırakmıştır. Teknolojik gelişmeler gözetimin tek bir noktadan ve kontrol etme yönünü, seyretme özelliğine devretmiştir. Kontrol, bütün gözetim sistemlerinde olmasına karşın kontrolün nasıl sağlandığı değişim göstermektedir. Sinoptikonun ayırt edici temel unsuru, seyretmenin kaçınılmaz oluşudur. Yani çoğunluğun seyretmek dışında bir seçeneğinin olmamasıdır. Gözetim, seyretme isteğinin ve talebinin oluşmasını sağlamıştır.

Sinoptikonun seyretme özelliği, gelişen ağ teknolojileri ile birlikte gözetimin merkezi bir noktadan olan yönünü değiştirmiştir. Böylece süperpanoptikon kavramı bu değişimi karşılamak için kullanmıştır. Mark Poster (1996) tarafından kullanılan süperpanoptikon, gözetim yapısının merkezi bir kuleden yapılmasından ziyade dağıtılmış dijital ağlarla gözlemin süreklilik arz eden bir sistem olarak tasvir etmektedir. Bununla birlikte dijital ağlar omniptikon ve gönüllü gözetim kavramlarının da tartışmaya dahil edilmesine sebep olmuştur.

Gözetimin değişen doğası, omniptikon kavramının doğmasını sağlamıştır. Sanal platformlarda karşılıklı bir şekilde izlemeyi açıklamaktadır. Aynı zamanda yeni bir toplumsal kültür, 'gönüllü gözetim' üzerinden inşa edilmektedir (Bitirim Okmeydanı, 2017: 61). Omniptikon kavramında vurgulanan gönüllü gözetim olgusu, gönüllü gözetimin ne olduğu sorusuna neden olmaktadır. Gönüllü gözetim, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde gözetime dahil olmayı ve gözetim sistemine katkı sağlamayı ifade etmektedir. Lyon (2006)'a göre gönüllü gözetim, bireylerin fotoğraf paylaşmak, konum bildirmek ya da sağlık ve spor uygulamaları gibi veri tabanlarına dahil olmasını belirtmektedir. Sanal ortamlara veri akışının sağlanmasına, bilinçli veyahut bilinçsizce dahil olunması anlamına gelmektedir.

Dijital gözetim, gönüllü gözetimi kapsayan sürecin bütünü anlatmaktadır. Dijital gözetim; dijital cihazlar, internet ve sosyal medyada bireylerin davranışlarının izlenmesi, kaydedilmesi ve analiz edilmesi sürecini açıklamaktadır. Shoshana Zuboff (2015) dijital gözetim sürecinde bilgilerin büyük bir çoğunluğunun aslında kişilerin kendileri tarafından aktarıldığını söylemektedir. Cep telefonları kullanmak, alışveriş merkezlerine uğramak, tatillerde veya seyahat etmek, eğlenmek ya da internette gezinmek gönüllü gözetime veri sağlamaktadır. Zygmunt Bauman ve David Lyon (2016: 24)'a göre de gözetime isteyerek katılım sağlanmaktadır. Düzenli olarak, kendiliğinden ve hatta isteyerek her gün kartların kullanımı, posta kodlarının söylenmesi ve kimliklerin sunulması ile sürece dahil olunmaktadır.

Gözetim sürecinde meydana gelen gelişmeler, onu tartışmaların merkezinde konumlandırmaktadır. Özellikle dijital çağda yaşanan çok hızlı gelişmeler, olup bitenlerin anlaşılması ve etkilerinin araştırılması konuyu daha da önemli kılmaktadır. Gözetim pratikleri, teknolojik aletlerin varlığında yeni anlamlar ve özellikler kazanmaktadır.

Omnipantik, gönüllü gözetim ve dijital gözetimin ne olduğunun anlaşılması bu bağlamda önemli olmaktadır. Bu çalışma gözetimin tarihsel seyir içerisinde izlediği yolu açıklayıp günümüzdeki halini tartışmayı amaçlamaktadır. Süreç içerisinde vurgulanan gönüllülük unsurunun ne kadar gönüllü olduğu ve dijital gözetime katılmamanın ya da teknolojik aletlerden uzak durmanın ne kadar mümkün olduğu ise tartışmalı bir durumdur. Dijital gözetim, hayatın kaçınılmaz bir parçası olmakta ve etkileri her geçen gün artmaktadır. Bu nedenle konunun sosyolojik önemi olduğu düşünülmekte ve çalışma bu amaçla yürütülmektedir.

Çalışmanın amacı, gözetimin gönüllülük boyutuna odaklanarak omnipantik kavramını açıklamaktır. Çalışma, modern çağda gözetimin dönüşümünü ve bireylerin yaptıkları paylaşımlar yoluyla özel bilgilerinin nasıl gönüllü bir şekilde ortaya koyduklarını tartışmayı hedeflemektedir. Özellikle, bireylerin gözetim süreçlerine gönüllü olarak katıldıkları ya da bu sürece gönüllü katıldıklarının varsayıldığı durumlarda, bu süreci ne kadar kontrol edebildikleri ve farkında oldukları sorgulanmaktadır. İnsanların, çeşitli platformlarda bilgi paylaşımları yaparken bu bilgilerin, gözetimin hangi boyutuna hizmet ettiğini genellikle fark edememektedirler. Dahası paylaşılan bilgilerin, ne kadar özel olduğuna ya da bu bilgilerin kimler tarafından ve nasıl kullanılabilmesine dair yeterli bilgiye veya farkındalığa sahip olmadıkları görülebilmektedir.

GÖZETİM PARADİGMASI

Bireyler ve topluluklar üzerinde kontrol ve düzeni sağlama ihtiyacı, tarihsel gelişim boyunca farklı gözetim mekanizmalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Gözetim; toplumsal düzenin sağlanması, güç ilişkilerini yapılandırılması ve bireyler üzerindeki kontrol mekanizmalarının işleyişi için farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. İlkel toplumlarda ritüeller ve yüz yüze denetim şeklinde görülmektedir. Şehirleşmeyle bürokratik yapıların gelişmesi daha sistematik ve kurumsal bir hal kazandırmıştır. İlkel toplumlarda basit fiziki denetim biçimleri şeklinde olan süreç, modernite ve sonrasında karmaşık ve merkezi bir sisteme dönüşmüştür. Gözetim pratikleri bir yandan bireylerin davranışlarını düzenlemek bir yandan da iktidarın görünmeyen ama hissedilebilen varlığının devamlılığı için kullanılmıştır.

Yeni bir olgu olmamasına karşın gözetim çalışmaları, çok eski değildir. Gözetim paradigması ile ilgili çalışmalar klasik sosyologların gündeminde olmuştur. Karl Marx'ın gözetim kavramını, en kapsamlı şekilde kapitalist üretim ilişkileri ve işçi denetimi noktasından açıklamaktadır (Marx, 2003: 293, 304). Marx gözetimi, iktidar ilişkileri ve sınıf ilişkileri ekseninde değerlendirmektedir. Atölyeler ile fabrikalar da gözetimin yapıldığı mekanlardır. Max Weber (1978) ise bürokrasi ve iş bölümü üzerinden gözetimi açıklamaktadır. Weber gözetimin, modern örgütlerde açığa çıktığını belirtmektedir (Dolgun, 2015: 104). Kısaca Marx gözetim olgusunu iktidar ve sınıf ilişkileri üzerinden anlatırken Weber de bürokrasi ve iş bölümünden yararlanmaktadır.

Marx (2003) gözetimi, özellikle üretim sürecindeki kontrol mekanizmaları ve iş gücünün disipline edilmesi açısından değerlendirmektedir. Bu çerçevede gözetim, işçilerin üretim sürecinde sermaye sahipleri veya onların temsilcileri tarafından sürekli izlenmesi ve denetlenmesi olarak aktarılmaktadır. Marx'tan günümüze gözetim kavramı, değişikliklere uğramış olsa da ilk olarak Marx'ın savunduğu haliyle düzenli bir gözetlemenin varlığı ve bunun emek sermaye ilişkisinin bir faktörü olduğu tartışılmaktadır. Foucault (1992) gözetimi açıklarken her yeri gören yer, bütünü gözlemek anlamına gelen panoptikon kavramına yer vermektedir. Böylece gözetimin süreklilik vurgusu yapılmaktadır. Gözetimin sürekliliğinden kast edilen ise sürekli izlendiği hissiyatının varlığıdır. (Bozkurt, 2000:75,76). Gözetimin panoptikon modelinde Marx'ın fikirlerinden yararlandığı görülmektedir.

Panoptikon kavramı bir metafor olarak Foucault'un "Hapishanenin doğuşu" (1992), adlı eserinde kullandığı mimari bir yapıdan oluşmuş ve gözetim olgusunu açıklamaktadır. Panoptikon, gözetimin içselleştirilmiş olduğu bir modeli tanımlamaktadır. Panoptikon'u, modern çağın kontrol tekniklerinin bir simgesi olduğunu söylemektedir. Panoptikonda gözetleme sırasında gözetlenen, kendisini gözetleyeni görse veyahut görmese bile gözetlendiğini düşünmektedir. Bu nedenle hücrelerin içerisindeki gizlenmek amacıyla karanlığa saklanmaya çalışmaktadırlar. Burada normalde yapılanın aksine aydınlık yerine karanlık alanlar tercih edilmektedir. Gözetlenenler için gözetleyen görünse de görünmese de gözetlendiği algısı mevcuttur. Gözetim kulelerinde gözetim yapan için ise bu bir avantaja dönüşmektedir. Bu sayede kontrol mekanizmasının devamlılığı oluşmaktadır (Foucault, 2012: 86). Panoptikon metaforu, her zaman her şeyi gören bir sistemi tanımlamaktadır. Uykuda olsa bile gözü sürekli açık olan mitolojik bir temsilden yararlanılmaktadır. Panoptikonunun iktidar ile ilişkisi de bu eksen tartışılmaktadır. (Bitirim Okmeydanı, 2017: 58)

Bauman (2005: 128), modernite ve postmodernite içerisinde panoptikon kavramına önemli bir yer vermektedir. Modernite ile insanın robotlaşması ve her hareketinin sistemli bir şekilde izlenmesi, fabrika ortamında belirli yaşam koşullarının gözetime dahil olduğu vurgulanmaktadır. Panoptikon, Max Weber (1978)'in ideal modelinde olduğu gibi bürokrasi temeline de uymaktadır. Bireylere güvenmeyen, daima uyanık gözetleyicilerin olduğu bir sistemi ifade etmektedir. Panoptikon, sadakat temelli bir yapıdır. Sadık olmayanları cezalandıran, sadık olanları ise

ödüllendiren ve asla durmayan bir mekanizmadır. Her zaman acelesi olan ve hızlı olan Büyük Birader² gibi bir figür; modernite içerisinde, insanların uysallığının deneysel yöntemlerle sınıdığı şartlar içerisinde var olmaktadır. Bu durum yeterince uysal olmayan bireylerin toplama kampları gibi alanlarda toplandığı bir sistemi ortaya çıkarmaktadır. Böylece gözetim ve kontrol mekanizmalarının sorunsuz ilerlemesi için gerekli koşullar hazırlanmış olmaktadır.

Foucault (1992) panoptikonu, asgari sayıda gözetmen ile azami sayıda kişinin denetlenmesi amacı güden bir mekanizmayı temsil etmektedir. Bununla birlikte sistemin asıl gücü, fiziki bir gözetim durumundan ziyade içselleştirilme halidir. Yani bireyler sürekli gözetleme ihtimallerini artık içselleştirmiştir. Panoptikon, bir yandan bireyleri ayırtırmakta bir yandan ise birbirlerini görünür kılmaktadır. Panoptikon, gözetimin kendisi değil gözetlenme ihtimaline yapılan vurgudur. Bu ise sürekli gözetlenme olasılığını ve buna karşı temkinde olma halini doğurmaktadır. Böylece istenilen bireylerin otokontrol mekanizmasının düzene koyulmasıdır. (Gutting, 2010:123). Panoptik düzen her ne kadar hapishaneleri anlatmak için kullanılan bir sistem olsa da burada açıklanan gözetim olgusu, modern toplumların hastane, fabrika, okul gibi kalabalık yapılarını da kapsayan bir olgu olmaktadır. Bireylerin gözetimi içselleştirmeleri de çift yönlü bir gözetim ve kontrol mekanizması sağlamaktadır.

Bauman ve Lyon (2016: 67), panoptikon modelin gereğinden fazla önemsendiğini ve gözetimi açıklamak için sürekli olarak tekrarlandığını ifade etmektedirler. Bu sebeple elektronik panoptikon ve süperpanoptikon gibi yaklaşımların yanı sıra sinoptikon gibi farklı yorum ve çeşitlendirmelere de yer verilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Daha sonrasında yapılan çalışmalar da aynı noktayı eleştirmektedir. Bu nedenle gözetimi açıklayan yeni kavramlara başvurulmaktadır. Özellikle dijital çağda yeni tanımlamalara gidildiği görülmektedir.

Panoptikon zamanla sinoptikon, süperpanoptikon ve omniptikona evrilmiştir. Yaşanan değişimler sonucunda Bauman (2000b: 80-81) panoptikonun yerini yavaş yavaş sinoptikonun aldığını söylemektedir. Thomas Mathiesen (1997: 219), tarafından geliştirilen sinoptikon; panoptik gözetim paradigmasının evrimini açıklamaktadır. Mathiesen'e göre güç ilişkisi, az sayıda kişinin çok sayıda kişiyi gözetlediği panoptik yapıdan, çoğunluğun azınlığı gözetlediği bir sisteme geçilmiştir. Bu yeni güç mekanizmasında güç, kendisini açığa çıkarmamaktadır. Bunun yerine gölgede kalarak kendini başkalarının gözetimine sunmaktadır. Foucault (1992)'u, bu noktadan hareketle eleştirmektedir. Gözetimin dönüşümü öngörememiş olmaması konusunda eleştiriler yöneltilmektedir. Sinoptikon, kitle iletişim araçları vasıtasıyla güç tekniklerindeki değişimi açıklamak için kullanılmaktadır.

Sinoptikon, çok sayıda kişinin az sayıda kişiyi gözlemlemesini ifade etmektedir. Mathiesen (1997: 219)'e göre, panoptikon ve sinoptikon modern kitle medyasının gelişimiyle uyumlu bir süreçte gelişmiştir. Son 150-200 yıllık modernleşmeyle de şekillenmiştir. Kitle medyası, bu süreçte etkin rol oynamıştır. Bireylerin kamuya mal olmuş figürlere odaklanmasını sağlayarak sinoptikon güçlendirilmiştir. Yazar, bu iki yapının modern toplumun kontrol işlevlerini birlikte yerine getirdiğini vurgulamaktadır. Foucault (1992)'nin medya sistemlerini analizine dahil etmemesini önemli bir eksiklik olarak değerlendirmektedir

Mathiesen (1997: 219), sinoptikon kavramı ile kitle iletişim araçlarının, yaygınlaşması ve bilgi teknolojilerinin gelişimiyle birlikte gözetim ve denetim mekanizmalarının dönüşümünü açıklamaktadır. Sinoptikon, artık yalnızca otoriteler veya kurumlar tarafından değil, bireyler arasında da gerçekleşen bir gözetim düzenine işaret etmektedir. Dijital ortamlarda bilgi paylaşımının artışı, sosyal medyanın etkisi ve toplumsal izleme sistemlerinin çeşitlenmesi, bu dönüşümü daha da pekiştirmektedir. Sinoptikonun, panoptik düzenin yerini aldığını, modern toplumda gözetim ilişkilerinin karşılıklı ve çok yönlü hale geldiğini vurgulamaktadır. Bu süreç, gücün gözetken konumdan gözetlenen konuma kaymasıyla karakterize edilmektedir.

Panoptikonun yetersiz kaldığı yönlerle sinoptikona dönüşmesi gibi süperpanoptikona da dönüşmüştür. Süperpanoptikon kavramı, dijital gözetim sistemlerinin toplumsal kontrol üzerindeki etkilerini açıklamak için kullanılan önemli bir terimdir. 1996 yılında ilk kez Mark Poster (85-87) tarafından kullanılmıştır. Poster kavramı, panoptikonun siber mekâna taşınmasını ve elektronik veri tabanlarıyla ilişkilendirilmesini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Bilhassa teknolojik gelişmelerin bireylerin dijital ortamda izlenebilirliğini artırdığına dikkat çekmektedir.

Poster (1996)'e göre, dijital teknolojiler yoluyla gözetim, fiziksel mekândan kopmuş ve sanal bir boyuta taşınmıştır. Mevcut süreçte bireyler, internet, veri tabanları ve iletişim ağları aracılığıyla sürekli olarak izlenmektedir. Bu izlenme ile de davranışları analiz edilmektedir. Süperpanoptikon, merkezi bir gözetlemenin ötesine geçmekte ve çoklu ağlar üzerinden dağıtılmış bir gözetim yapısını ortaya koymaktadır. Bu sistemde bireyler hem devlet tarafından hem de şirketler ve teknolojik platformlar tarafından gözetlenmektedir. Dijital gözetim

² "Büyük Birader" (Big Brother), George Orwell'in 1984 adlı distopik romanında anılmaktadır. Her şeyi gözetleyen, baskıcı ve otoriter bir yönetimi betimleyen hayali bir figürdür. Toplum üzerinde sürekli gözetim ve kontrolü temsil etmektedir. (Orwell, 2014)

mekanizmasında bireylerin, farkında olmadan gözetime dahil olduklarını ileri sürmektedir. Böylece bireylerin, kendilerini gözetim sistemine entegre ettiği yeni bir iktidar biçimi yarattığını ileri sürmektedir.

Sosyal medya platformları ile birlikte özellikle internetin yaygın kullanımı, hayatın hemen hemen her alanında ve dünyanın her yerinde dijital gözetimi kolaylaştırmaktadır. Böylelikle dijitalizm ile gözetim, kaçınılmaz kılınmaktadır. Yeni gözetim paradigması; Mark Poster (1996)'a göre süperpanoptikon, Zygmunt Bauman ve David Lyon (2016)'a göre akışkan gözetim, Mark Andrejeviç (2007)'e göre dijital kuşatma, Roy Boyne (2000)'a göre panoptikon sonrası³ gibi kavramlar ile açıklanmaktadır. Panoptikon metaforundan meydana gelen tüm bu yeni gözetim paradigmaları gözetimin artık baskı ile değil dijital gözetim aracılığıyla gönüllü olarak dahil olunduğunun vurgusu bulunmaktadır (Bitirim Okmeydanı, 2017: 59).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere yeni gözetim paradigmaları ile birlikte gözetimin, panoptikon temelli metaforunun sinoptikon, süperpanoptikon ve son olarak omniptikon kavramlarına geçtiği görülmektedir. Burada panoptikon, sinoptikon ve süperpanoptikona yer verilmiştir. Bir sonraki adımda omniptikon kavramına yer verilmektedir. Omniptikon kavramıyla birlikte gönüllü gözetim kavramı da açıklanmaktadır. Gönüllü gözetim ve dijital gözetim ise çalışmanın ilerleyen kısımlarında yer verilmektedir.

OMNİPTİKON: YENİ BİR GÖZETİM PARADİGMASI

Gözetim teknolojilerinin kökeni, fotoğrafçılığın askeri gözetim için kullanılmasına dayanmaktadır. 19. yüzyılda hava fotoğrafçılığı ile başlayan bu süreç, I. Dünya Savaşı'nda uçaklarla entegre edilen hava kameralarıyla devam etmiş ve II. Dünya Savaşı'nda radarın anlık görüntüleme yeteneği ile önemli bir evrim geçirmiştir. Radar teknolojisi, yeni bir tür ekranın geliştirilmesine de yol açmıştır. (Manovich, 2001: 101-102). Teknoloji, ilerleme ve gelişme sağlamanın yanı sıra gözetim olgusunda da değişimler meydana getirmiştir. Dijital iletişim çağında iletişim araçlarının gözetime katkı sağladığı görülmektedir. Bu bağlamda gözetimin omniptikon ile anlatılması durumu ortaya çıkmıştır.

İlk defa Jeffrey Rosen (2004: 10)'ın "Çıplak Kalabalık" adlı eserinde "omniptikon" kavramı kullanılmaktadır. Omniptikon; çoğunluğun, çoğunluğu izlediği bir gözetim sistemidir. Karşılıklı izlemenin biçimini açıklamaktadır. Panoptikonda gözetim sürekli ve merkezi bir konumdadır. Omniptikonda ise durum herkesin her an her yerde birbirini gözetmesi demektir. Panoptikon, azınlığın çoğunluğu izlediği bir yapı olarak tanımlanmakta, modern televizyonun meydana getirdiği ve çoğunluğun az sayıda kişiyi izlediği sinoptikon kavramıyla karşılanmaktadır. İnternet çağında ise çoğunluğun çoğunluğu izlediği yeni bir gözetim paradigması olan omniptikon dikkat çekmektedir. Kimin kimi izlediği ya da izlendiğinin kesin olarak bilinmediği bir noktada teknoloji bireylerin yaşamlarının her alanını acımasız bir incelemeye açmaktadır. Bu ise bireyselliğin ve farklılıkların toplum tarafından bastırıldığı, yaygın bir sosyal uyumla sonuçlanmaktadır.

Omniptikon, panoptikon modelinden oluşturulmuştur. Modern dünyada, dijital gözetimi tanımlamak ve açıklamalar yapmak için kullanılmaktadır. Bu gözetim pratiğinde artık tek başına merkezi bir kontrol noktası ya da denetim mekanizması yoktur. Merkezden, bireylerin gözetlenmesinin yanı sıra bireylerin birbirini gözetlediği bir sistem kurulmuştur. Gönüllü katılımın olmasıyla gözetim, yatay bir yapıya bürünmüştür (Zuboff, 2019). Omniptikon, merkezdekilerin bireyleri gözlemesine ek olarak bireylerin birbirini gözetmesi de dahil olmuştur. Bu dahil olma durumu ise gönüllü katılım ile olmaktadır. Sosyal medya platformları gibi yeni medya araçları vasıtasıyla birey, paylaşımlar yaparak kendi hayatını sergilemekte ve başkalarının hayatını izlemektedir. Böylece karşılıklı bir gözetleme yapılmaktadır. Omniptikonu ayıran temel unsur da bu gönüllü ve karşılıklı gözetim şeklidir.

Sprague (2007: 2), panoptikon çerçevesinde "her şeyi gören göz" kavramının nasıl genişletildiğini ve bu kavramın modern gözetim pratiklerine evrildiğini ifade etmektedir. Başlangıçta panoptikon, merkezi bir kuleden mahkûmları sürekli izlemeye dayalı on iki taraflı bir hapisane tasarımı olarak tanımlanmaktadır. Yirmi birinci yüzyılda ise fiziksel mimarinin yerini elektronik sistemler ve bilgisayar ağları almıştır. Gözetim mekanizması, Jeffrey Rosen (2004)'ın omniptikon olarak adlandırdığı bir modele dönüşmüştür. Herkesin her an ve her yerde gözetimin içerisinde olduğu bir sistem kurulmuştur. Distopik korkulanın aksine bireylerin her eyleminin katı biçimde düzenlendiği bir toplum betimlemesi gerçekleşmemiştir. Omniptikon temelli endişeler, daha çok George Orwell (2014)'in tasvir ettiği gözetim toplumlarına uymaktadır. Sprague makalesinde, özellikle ABD'li işverenlerin gözetim uygulamalarının yalnızca işyeriyle sınırlı kalmadığını örneklemiştir. Aynı zamanda çalışanların özel yaşamlarına kadar genişlemiş bir gözetimden ve bu durumu mümkün kılan yasal çerçevelerden de söz

³ Boyne'a göre, modern gözetim artık tek bir merkezi otoritenin gözetiminden ziyade, dağınık, çok yönlü ve etkileşimli bir sistemdir. Yeni gözetim biçimi hem bireylerin kontrol edilmesini hem de kendi davranışlarını gözlemleyerek kontrol etmelerini (öz-gözetim) de içermektedir. Dijital teknolojiler, medya ve ağ toplumlarının etkisiyle gözetim, daha yaygın ve karmaşık bir hale gelmektedir.

etmektedir. Sprague işverenlerin, çalışanlarını sürekli izleyerek “Büyük Birader” benzeri bir gözetim sistemini işyeri dışına taşıdıklarını anlatmaktadır.

Omnipantik, gözetlenenlerin kendi aralarında da birbirini gözetlediği bir yapı olarak ayrılmaktadır. Özellikle bireylerin paylaşımları bunu desteklemektedir. Sosyal medya gibi paylaşım platformları ile kendilerine dair bilgileri paylaşmaktadırlar. Bunun yanı sıra başkalarının paylaşımlarını da bu yöntemle takip etmektedirler. Bir yandan kendi hayatlarını sergilerken diğer yandan diğerlerinin hayatlarını da seyretmektedirler. Shoshana Zuboff (2019) gözetimin, bireylerin davranışlarına etkilerini, gözetim kapitalizminin ekseninde tartışmaktadır. “The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power” başlıklı eserinde üzerinde durduğu omnipantik, gönüllü veri akışına dahil olmayı tasvir etmektedir. Veri üretiminde gönüllü yer alınmakta ayrıca bu veriler şirketler ya da devletler tarafından politik ve ekonomik amaçlar için kullanılmaktadır. Omnipantik, gözetimin gönüllülük prensibiyle kişilerin sürekli, karşılıklı gözetim faaliyetinin ekonomik ve politik değerinin olduğu bir organizasyon oluşturmaktadır.

Dijital teknolojikler ile birlikte panoptik gözetim modeli yatay ve karşılıklı bir gözetim şekline gelmiştir Omnipantik kavramı, dijital platformlarda herkesin birbirini karşılıklı bir şekilde izlemesini ifade etmektedir. Gözetim sürecinin değişen doğasından hareketle gönüllü gözetim prensibi ile inşa edilen yeni bir toplumsal kültüre atıfta bulunmaktadır (Bitirim Okmeydanı, 2017: 58, 61). İzleme ve arama teknolojilerindeki gelişmeler, daha fazla müdahale içeren gözetim modelini mümkün hale getirmektedir. Bireylerin mahremiyet beklentileri doğal olarak azalmaktadır. Buna bağlı olarak anayasal koruma düzeyi de gerilemektedir (Rosen, 2004) Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler neticesinde üretilen sosyal medya araçları gözetim pratiklerini değiştirmiştir. Siber alanda gözetim, klasik gözetim mekanizmasının sağlayamadığı kadar hatasız bir düzende küresel alana uygulanmaktadır (Sönmez, 2016: 264). Bu ise gözetimin hayatın her alanına girmesini kolaylaştırmaktadır.

Omnipantik sistemiyle oluşan yeni gözetim paradigması, gönüllülük ilkesi ile işlemektedir. Bu özellik gönüllü gözetim kavramının sorgulanmasına zemin hazırlamaktadır. Omnipantik, sosyal mecralarda medyana gelen gözetime bireylerin, paylaşımlar vasıtasıyla dahil olunmasını ifade etmektedir. Böylece bireyler, bilerek veyahut bilmeyerek istemli gözetim sisteminin içerisine girmektedir. Bu noktadan gönüllü gözetimin, gönüllü ifadesi tartışmalara neden olmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması için gönüllü gözetim açıklamalarını yer verilmesi uygun olacaktır.

GÖNÜLLÜ GÖZETİM

Sosyal medya platformlarının ortaya çıkmasıyla paralel bir seyri olan gönüllü gözetimin ne olduğu tartışmaları omnipantik ile ortaya çıkmıştır. Gönüllülük olgusunun, veri paylaşımı neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Lyon (2006, 2018)'un da çalışmalarında sıkça vurguladığı gibi omnipantik gönüllü gözetim olarak lanse edilmektedir. Omnipantik gönüllü gözetim olarak atfedilmesi, gönüllü gözetimin ne olduğu sorunu doğurmaktadır. Omnipantik bağlamında gönüllü gözetim, bilerek veya bilmeyerek gözetim pratiğine dahil olup katkı sağlanmaya karşılık gelmektedir. Bilinçli ya da bilinçsiz eylemler neticesinde gözetime veri aktarılmasını ifade etmektedir. Fotoğraf paylaşmak, konum bildirmek veya sağlık ve spor uygulamaları gibi veri tabanlarına veri oluşturmak gönüllü gözetimin temel mantığını oluşturmaktadır. Sanılanın aksine veri paylaşımı her ne kadar bireylerin bile isteye yaptığı paylaşımlar neticesinde gerçekleşse de gözetim sürecindeki etkisinin tam olarak bilinmediği bir durumu ifade etmektedir. Bireyler paylaşım yaparken kişisel verilerinin ne kadarının aktarıldığını ya da hangi verilerinin kullanıldığını bilemeyebilmektedir.

Yeni gözetim türü, Albrechtslund (2008) aktarımıyla "katılımcı gözetim" olarak da adlandırılmaktadır. Gönüllü gözetim mantığında olduğu gibi bireylerin kendi bilgilerini paylaşmak suretiyle gözetim sürecine aktif katılımlına dayanmaktadır. Süreçte ortaya çıkan mahremiyet sorunlarını ve sosyal dinamiklerin de ele alınması gerektiğini belirtilmektedir. Sosyal ağların kullanıcılar üzerindeki etkilerini derinlemesine analiz edilmesi gerektiği fikri ortaya atılmaktadır. Mark Andrejevic (2005), ise gözetimin yeni sürecinde “yatay gözetim (lateral surveillance)” kavramını vurgulanmaktadır. Yatay gözetim, bireylerin birbirlerini gözetmesi ve izleme gibi gözetim eylemlerinde bulunması anlamına gelmektedir. Sosyal medya ve diğer dijital platformlar aracılığı ile gerçekleşmektedir. Yeni gözetimin süreçlerinin, modern toplumda nasıl yaygınlaştığını ve bireylere etkilerini tartışmaktadır. Yatay gözetim, risk yönetimi ve sosyal kontrol mekanizmaları ile bağlantılı olarak ele alınan bir kavramı temsil etmektedir. Gözetim pratiklerinin, dijitallik üzerinden sosyal yapıların nasıl şekillendirdiğini açıklamaktadır. Bunun yanı sıra yatay gözetimin bireylerin davranışlarını nasıl etkilediğini de analiz etmektedir.

Andrejevic (2005) çalışmasında şu sonuçlara ulaşmaktadır. Yatay gözetimin; sosyal medya gözetimi, komşu gözetimi ve çalışma ortamında gözetim gibi çeşitli alanlara yayıldığını ifade etmektedir. Sosyal medya gözetiminde; sosyal medya kullanıcılarının, arkadaşlarının gönderilerini ve durum güncellemelerini sürekli olarak izlediği görülmektedir. Böylece bireyler sosyal medyada paylaştığı fotoğraflar sayesinde arkadaşlarının nerede

olduğunu, neler yaptığını veya kiminle vakit geçirdiğini görebilmektedir. Komşu gözetimi; toplumsal alan içerisinde kişiler güvenliklerini sağlamak amacıyla veya merak etmeleri sonucunda komşularının aktivitelerini gözlemleyebilmektedirler. Bir mahalledeki sakinler, çevredeki hareketliliği izleyerek bu gözetim sürecine dahil olabilmektedirler. Çalışma ortamında gözetimde ise iş yerlerinde çalışanların birbirlerinin performansını ve davranışlarını izlemesi ile gerçekleşen gözetim pratiğini açıklamaktadır. Bu gözetim türünde, iş yerinde disiplinin ve verimliliğin korunmasına yardımcı olabildiği ileri sürülmektedir.

Kısaca yeni gözetim sürecini ifade eden omniptikonun gönüllü gözetim pratiğinin; bireylerin gözetim süreçlerine katılımı, sosyal medya, akıllı cihazlar ve veri paylaşımı, bireylerin özel hayatlarını sergileme isteği ve paylaşımlar yoluyla veri sağlama gibi sonuçlara neden olduğu görülmektedir. Bu durumun anlaşılabilmesi için bu alanlara ve etkilerine kısaca yer vermek faydalı olacaktır.

Bireylerin gözetim süreçlerine katılımı, gönüllü gözetimin temel mantığını ifade etmektedir. Omniptikon, gönüllü gözetim ve dijital gözetimle ilgili yapılan hemen hemen her çalışmada bu konunun altının çizildiği görülmektedir (Rosen, 2004, Andrejevic, 2005, Lyon, 2006, Lyon, 2018, Zuboff 2019, vb.). Siber ortamlara dahil olunması ile kullanıcıların gözetim sürecine katılımını kaçınılmaz kılmaktadır. Paylaşım yapmak sebebiyle özel bilgiler çok kolay bir şekilde sunulmaktadır. Bu yolla gözetim sistemine katkı sağlanmaktadır. Yapılan paylaşımlar sonucunda mahremiyet kavramının tartışılmasına uygun bir zemin de hazırlanmaktadır. En özel kişisel bilgilerin dahil mahremiyet gözetilmeden sunulması gözetim faaliyetlerinin ne denli uçlarda olduğunu göstermektedir. Kullanıcılar, paylaşım konusunda bilerek ya da bilmeyerek birbirlerini teşvik etmektedir.

Gönüllü gözetim ile birlikte sosyal medya, akıllı cihazlar ve veri paylaşımı gözetime katkısı bağlamında en çok söz edilen konuların başında gelmektedir. Teknolojik gelişmeler, gönüllü gözetim pratiğinin daha da karmaşık bir hale gelmesine neden olmuştur. Akıllı cihazlar ve sosyal medya platformlarıyla sürecin işleyişini ciddi oranda değiştirmektedir. Andrejevic (2007), sosyal medya gözetim yönüne dikkat çekmektedir. Facebook, Instagram ve Twitter gibi mecralarda kullanıcıların, bireysel verilerin ve alışkanlıklarını paylaşımlar yolu ile gözetim sistemine aktardıklarını belirtmektedir. Aktarılan veriler de algoritmalar tarafından işlenerek reklam ve benzeri amaçlar için kullanılmaktadır.

Bireyler kullanıcı olduğu sosyal medya platformlarına, farkında olmadan da hizmet edebilmektedir. Örneklendirmek gerekirse sosyal medya üzerinden oluşturulmuş ve “challenge” adı verilen akımlara katılım sağlanarak günlük yaşam alışkanlıkları paylaşmaktadır. Bu paylaşımlar ise verilerin algoritmalar tarafından ticari çıkarlar doğrultusunda kullanılması noktasında işlenmektedir. Kullanıcılar, bu sistemin çarklarını çalıştırdıklarını ise çoğu zaman fark bile etmezler (Couldry & Mejias, 2019). Bireyler kullanıcı oldukları sistemi nasıl beslediklerini çoğunlukla bilmemektedir.

Bireylerin özel hayatlarını sergileme isteği kişisel verilerinin hiç dikkat edilmeden servis edilmesine neden olabilmektedir. Sosyal medya platformlarının yaygınlaşması bu durumu normalleştirebilmektedir. Bu ise bireylerin özel hayatlarını sergileme isteğini artırabilmektedir. Kullanıcılar, günlük rutinlerini anlatan fotoğraf, video ve konum bilgilerini paylaşmaktadır. Paylaşımlarla yalnızca arkadaşlarına değil ayrıca küresel bir izleyici kitlesine de görünür hale gelmektedirler. Daniel Trotter (2012) “Social Media as Surveillance” adlı eserinde, sosyal medya kullanıcılarının bu platformlarda yalnızca tüketici olmadığını ifade etmektedir. Kendi hayatlarını sergileyerek gözetim faaliyetlerine aktif katkı da sağlamaktadırlar. Gözetim mekanizmasında kullanıcılar hem kendilerinin hem de başkalarının gözetim aracı haline gelmektedir.

Dijital aletlerin gözetime katkısı olduğu bir diğer alan ise gözetim ile beslenen ekonomik boyuttur. Bu konu ile ilgili Couldry ve Mejias (2019)’ın “The Costs of Connection: How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism” eserinde detaylı açıklamalar yapmıştır. Modern dijital ekonominin, temel dinamiklerini ve bireylerin yaşamlarından toplanan verilerinin ekonomik getirisi olan bir alan oluşturduğunu söylemektedirler. Gözetimin nasıl ekonomik bir sömürü aracına dönüştürüldüğünü ele almaktadır. Yazarlar, bu süreci “veri sömürgeciliği” (data colonialism) olarak adlandırmaktadırlar. Bireylerin gündelik yaşam pratiklerinden üretilen verilerin, farkında olmadan kapitalist sistemin işleyişini besleyecek şekilde kullanıldığını vurgulamaktadırlar. Sosyal medya platformları, dijital hizmetler gibi araçların bireylerin özgürlüğünü kısıtlayan bir gözetim sistemine dönüştüğünü savunmaktadırlar. Yeni gözetim süreci, ekonomik düzenin teknolojik olmakla birlikte aynı zamanda politik ve toplumsal boyutlarının da olduğu açıklanmaktadır. Mevcut problemlerin çözümü için de alternatif bir veri etiği ve demokratik dijital yapılar çağrısında bulunmaktadır.

DİJİTAL GÖZETİM

Kitle iletişim araçları, mekân ve zaman sınırlamalarını aşarak mesajların eşzamanlı ve bağlamına uygun bir şekilde sanal platformlarda iletilmesini sağlamaktadır. Yeni medya araçları, iletişim süreçlerini sadece hiyerarşik bir

düzenle yapılandırmakta kalmaz ayrıca sınırların genişletilmesine olanak tanımaktadır. Bunun yanı sıra merkezden çevreye ya da üstten tabana doğru yönlendirilen mesajlarla toplumsal kontrol mekanizmalarını güçlendirmektedir. Böylece sosyal kontrol mekanizması işlevi görmektedir. Bu ise kamusal alanın şekillenmesine katkıda bulunan bir iletişim ortamı oluşturmaktadır (Habermas, 2001: 845-848). Yeni iletişim biçimi dijital alanda oluşturulmaktadır. Siber alanda var olan bu yeni veriler, dijital gözetim sürecini desteklemektedir. Dijital gözetim; gözetimin işleyişini sağlayan sanal ortamları da kapsayan bir sürecin işlevsel yönünü betimlemektedir. Omniphton ile oluşan yeni gözetim eylemleri, gönüllü gözetimi de içerisine alan ve sanal gözetim süreci açıklayan dijital gözetim kavramını oluşturmaktadır.

Mark Andrejevic (2007), gözetimin dijitalleşmeyle değiştiğini ve gönüllü bir konuma geldiğini ifade etmektedir. Ona göre akıllı cihazlar, sosyal medya platformları ve sağlık uygulamaları gibi dijital ortamlarla verilen yeni teknoloji hizmetleri, bireyleri veri üretmeye teşvik etmektedir. Bireyler, paylaşımlarla oluşturdukları verileri kendi elleriyle dijital sistemlere yüklemektedir. Bu yolla hayatın her alanında hâkim olan sanallık gözetim alanına gönüllü bir katılımı teşvik etmektedir. Dijital gözetim olarak anılan omniphton, sadece gözetimin bireysel yönüne odaklanmamaktadır. Aynı zamanda sistemin ekonomik ve politik unsurlarına da hizmet etmektedir.

Günümüzde dijital platformların kullanımı ve dijital gözetime yönelik etkiler, bilinçli kullanıcıları tedirgin etmektedir. Sosyal medya gibi sanal alanlarda, kullanıcıların gizliliğine yönelik farklı çözümler vaat etmelerine neden olmaktadır. Örneğin; WhatsApp uçtan uca şifreleme, Snapchat kaybolan mesajlar özelliği gibi koruyucu önlemler almaya çalışmaktadır. Ancak yine de WhatsApp, Facebook tarafından satın alındıktan sonra kullanıcı verilerini entegre etme ve meta verileri saklama konusunda eleştirilere maruz kalmıştır. Benzer şekilde, Snapchat'in kaybolan mesaj özellikleri de sorgulanan bir konudur. Kullanıcıların kendilerince önlem alma amacına yönelik kullanılan reklam engelleyiciler de artık bir önlem oluşturmamaktadır. Aksine pazarlamacıları engellenmemekte ve reklam engelleyicilere karşı yeni yöntemler geliştirmeye teşvik etmektedir (Couldry & Mejias, 2019: 11). Ayrıca Facebook kullanıcılarının gönüllü olarak paylaştığı verilerin, siyasi kampanyalarda seçmen davranışlarını manipüle etmek için kullanılması gibi gizlilik ihlalleri de görülebilmektedir. (Cadwalladr, 2018).

Couldry ve Mejias (2019: 26), yürüttükleri çalışmada dijital gözetimle elde edilen verilerin etkilerine dikkat çekmektedirler. Dijital ortamlar, en büyük sosyal medya platformları kullanıcılardan sürekli veri toplayacak şekilde eklentiler kullanmaktadır. İnternet aracılığıyla da her alana yayılmaktadırlar. Sanal platformlar, ağ etkisi sayesinde toplumsal altyapılar haline gelmektedir. Böylece dijital kapitalizme bağlı sosyal ve ekonomik düzeni şekillendirmektedirler. Bu sayede veri kolonizasyonu normalleştirilmektedir. Hatta bazıları, devletlerden bile daha büyük etkilere sahip olabilmektedir. Facebook'un CEO'su Zuckerberg'i, Facebook'u geleneksel bir şirketten ziyade bir hükümete benzetmektedirler. Platformların toplumsal, politik ve yasal etkileri henüz netleşmediğinin vurgusunda bulunmaktadırlar. Ancak yeni sosyal ilişkiler yarattıkları ve veri ilişkileriyle kapitalizmin işleyişini pekiştirdikleri dile getirmektedirler.

Dijital gözetim, akıllı teknolojiler ve dijital izlere veri aktarımı yapmaktadır. Dataların akış sağlandığı ortamlar ise akıllı saatler, sağlık uygulamaları ve veri paylaşımı vasıtası ile gerçekleşmektedir. Bu akıllı teknolojik aletlerin günlük hayata entegrasyonu bu ve benzeri gözetim ve veri aktarımını desteklemektedir. Akıllı saatler ve sağlık uygulamaları gibi teknolojik aletler, bireylerin uyku düzeni, kalp atış hızı, adım sayısı gibi biyometrik verilerini toplamakta ve işlemektedir. Bireylerin sağlık takibi yapmaları için üretilen bu ürünler aynı zamanda yeni datalar oluşturmaktadır. Bu veriler de yeni ürünlerin üretim sürecinde kullanılmaktadır. Andrejevic (2007) ve Zuboff (2019) gibi pek çok araştırmacı bu konuyu incelemektedir. Hemen hemen bütün çalışmalarda bu konuda yeterince bilgi sahibi olunmadığı belirtilmektedir. Bireylerin verilerinin alınması noktasında pek de söz sahibi olmadıkları ve sınırlama konusunda kontrol sağlayamadıkları ifade edilmektedir. Bu durum dijital gözetimin görünmeyen ipliklerle oluşturulmuş bir veri ağı oluşturduğunun en belirgin örneklerini göstermektedir.

Gözetimin dahil olduğu bir başka unsur da kullanıcı verilerinin algoritmalar tarafından işlenmesi ve reklamcılık boyutudur. Akıllı cihazlardan elde edilen datalar, genellikle algoritmalar tarafından işlenmekte ve bireylerin davranışlarına yönelik tahminlerde bulunmaktadır. Veri aktarımı özellikle reklamcılık sektöründe, kritik bir rol oynamaktadır. Lyon (2018)'un "The Culture of Surveillance" adlı çalışmasında verilerin tüketim ve kontrol mekanizması olarak kullanıldığı yönündeki açıklamalarla belirtmektedir. Akıllı asistanlar gibi uygulamaların da bu süreçte alışveriş alışkanlıklarına dair veri çıkarımında bulunduğu örnekler arasındadır. Sesli komutların da veri sağlama aşamasında kullanımı bu yolla mümkün olmaktadır.

Veri aktarımı ile sağlanan gözetim pratiği karşımıza veri sömürgeciliğini çıkarmaktadır. Veri sömürgeciliği; tarihsel kolonizasyondan esinlenmiştir. İnsan yaşamının dijital verilere dönüştürülmesi ve kapitalist üretim süreçlerine dahil edilmesine imkân tanınması olarak tanımlanmaktadır. Veri sömürgeciliğine karşı direnmenin, insan özgürlüğünü korumak için kritik olduğu bu bağlamda açıklanmaktadır. Günümüzde veri sömürgeciliği, dijital

bağlantı altyapıları aracılığıyla işleyen bir sistem meydana getirmektedir. Facebook ve Alibaba gibi çevrimiçi platformlar, kurum içi portallar ve veri transferi için kullanılan diğer arayüzler, bu altyapıları oluşturmaktadır. Veri sömürgeciliğinin tarihsel kolonizasyondan farkı kaynakları aşırı fiziksel şiddetle oluşturulmamasıdır. Bunun yerine günlük yaşamda uyum sağlamayı garantileyen farklı biçimde zor bir kullanımla sömürmektedir (Couldry & Mejias, 2019: 6).

Veri ve algoritmaların günümüz bilgi ekonomisinde ticari değeri bulunmaktadır. Bu değerler, gözetim kapitalistlerinin çıkarları doğrultusunda sahiplenilmeye çalışılmaktadır. Verinin yeni hammadde olduğu söylemi verilerin nasıl bir ekonomik kaynak haline geldiğini göstermektedir. Veri madenciliğinde, kişisel verilerin kamusal alanı ve bu veriler üzerindeki yasal sahiplik ilişkileri de tartışılan konular arasına girmektedir. Kullanım koşulları ve teknik protokoller, ticaret sırları üzerinden veri ve algoritmaların mülkiyet olarak ele geçirilmesine zemin hazırlamaktadır. Verilerin fiilen mülkiyet araçları olarak işlev görmesine neden olmaktadır (Cohen, 2019: 242). Günümüz bilgi ekonomisinde, veri ve algoritmalar yüksek ticari değere sahip olmaktadır. Bu durum ise gözetim kapitalistleri tarafından sahiplenilmeye çalışılmaktadır.

TARTIŞMA

Gözetim çalışmaları her geçen gün yeni boyutlar kazanmaktadır. Bu yüzden mevcut alanla ilgili çalışmaların ve tartışmaların devamlılığının habercisi olmaktadır. Gözetimin dijital ortamlara evrilmesi bir yandan gözetimi kolaylaştırmakta bir yandan da eleştirilerin hedefi olmasına sebep olmaktadır. Özellikle mahremiyet, kişisel verilerin paylaşılması, bilgi şeffaflığı, veri sömürgeciliği ve etik sorunlar gibi pek çok etki alanı bulunmaktadır. Bu bölümde omniptikon, gönüllü gözetim ve dijital gözetim temelinde konuyla ilgili tartışmalara yer verilmektedir.

Cohen (2012: 107-127), dijital ortamların ve sosyal medya platformlarının, bireylerin günlük yaşamlarına dair sürekli izlenme ve veri toplama süreçlerini içselleştirdiğini tartışmaktadır. Cohen (2012), sosyal medya ve dijital platformların, çift yönlü gözetim süreçlerini olarak tanımlamaktadır. Kullanıcıların hem içerik üreticisi hem de gözlemci olarak katıldığını ve gözetim süreçlerini kolaylaştırdığı dile getirmektedir. Örneğin, Twitter'da bireyler yalnızca kendi düşüncelerini paylaşmakla kalmaktadırlar. Bununla birlikte başkalarının paylaşımlarını izlemekte ve bu içerikleri değerlendirme sürecine dahil olmaktadır. Süreç, yalnızca bireylerin birbirini izlediği bir etkileşim olmamaktadır. Ayrıca platformların kullanıcılar arasındaki ilişkileri yönlendiren bir denetim mekanizması olarak işlediğini belirtmektedir.

Gözetimin, sanallık ile her alana yayıldığı görülmektedir. Sprague (2007: 33), ofis ve ev yaşamının birleşmesiyle işverenlerin, çalışanlarının işyeri dışındaki davranışlarını izlemesine neden olabilmektedir. Bu sayede işyeri dışındaki davranışlarını izlemesinin gerekliliğini daha kolay savunabilir hale getirmektedir. Gözetim durumunun meşru kabul edilmesinden önce, çalışanın makul bir mahremiyet beklentisi olması gerektiği vurgulanmaktadır. Günümüzde bireylerin, omniptikon kavramı çerçevesinde hem resmi hem de gayri resmi kaynaklardan sürekli gözetim altında yaşadığına dikkat çekilmektedir. Kamusal alanlarda kaydedilen görüntülerin internette paylaşılması ya da arama motorlarının kullanıcı verilerini toplaması bu gözetim faaliyetlerine örnek verilebilmektedir. Yine de gizlilik endişeleri nedeniyle Google gibi şirketlerin hizmetlerinde düzenlemelere gitmesi, eleştirilerle karşılaşıldığını göstermektedir. Lyon (2018) da Fitbit, Apple Watch ve Amazon Alexa gibi cihazlarla sağlık ile ilgili dataların, rutinlerinin ve konum bilgilerinin toplanıp gözetim sistemine aktarılmasına hizmet ettiğini vurgulamaktadır. Sosyal medya ve akıllı cihazlar bu özellikler ile gözetime yeni boyutlar eklemektedir.

Gönüllü gözetimin çok çeşitli alanlarda kullanılması ve kullanıcıların bilerek ya da bilmeyerek bu alanlara veri sağlaması sıklıkla tartışılan bir konu haline gelmiştir. Carole Cadwalladr (2018)⁴, gönüllü gözetimin etkilerinin ekonomik boyutunun; verilerin reklamcılık ve ürün geliştirme yönünü kullandığını açıklamaktadır. Aynı zamanda politik kampanyalar gibi alanlarda da gözetim verilerinin kullanılmasıyla karşılaşılabilmektedir. Sosyal medya verilerinin manipülasyon için nasıl kullanıldığı ve bir araç haline geldiği de örneklerle görülebilmektedir. Cambridge Analytica skandalı⁵'da olduğu gibi kullanıcıların bilgilerinin kullanılmasıyla ilgili herhangi bir sakınca görülmemesi örnek verilebilmektedir.

Zeynep Tüfekçi (2017), bireylerin sosyal medya platformlarında içerik paylaşımı yoluyla gözetim süreçlerine gönüllü olarak katılımını ele almaktadır. Tüfekçi, kullanıcıların sosyal medyada daha geniş kitlelere ulaşma isteğiyle mahremiyet sınırlarını aşarak veri sunduklarını, ancak bu verilerin nasıl toplandığı ve işlendiği konusunda genellikle bilgi sahibi olunmadığını vurgulamaktadır. Instagram'da bir kullanıcı özel hayatına dair bir paylaşım

⁴ Cadwalladr, C. (2018). "The Cambridge Analytica Files." The Guardian. <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/17/cambridge-analytica-facebook-influence-us-election>

⁵ Bu skandal, Cambridge Analytica'nın Facebook kullanıcılarının verilerini izinsiz toplayarak siyasi kampanyalarda nasıl kullandığını ortaya koydu ve bu durum, veri gizliliği ve etik konularında dünya çapında tartışmalara yol açmıştır.

yaptığında, bu paylaşım sadece takipçileriyle sınırlı kalmamaktadır. Platformun algoritmaları tarafından da analiz edilerek reklam hedeflemesi ve yahut diğer ticari amaçlar için kullanılabilir. Tüfekçi'ye göre, bu süreç, bireylerin kendi mahremiyetlerini bilinçsizce ihlal ettiği bir paradoks yaratmaktadır

Gönüllü gözetimin sunduğu avantaj ve dezavantajlar bulunmaktadır. Gözetimin avantajı toplumsal bağların güçlenmesine katkı sağlayabilmesi konusundadır. Daniel Trottier (2012) bireylerin yaşam güncellemelerini veya başarılarını paylaşmalarını, topluluk içindeki ilişkileri güçlendirebileceğine dikkat çekmektedir. Trottier sosyal medyanın, bireylerarası şeffaflığı artırarak toplumsal bağları kuvvetlendirebileceğinin altını çizmektedir. Gönüllü gözetim, kullanıcıların birbirleriyle daha yakın bağlantılar kurmasını destekleyebilmektedir. Sosyal medya ve dijital platformlar, bireylerin hayatlarını paylaşarak toplumsal dayanışmayı artırmalarına yardımcı olabilmektedir.

Dijital alanda gönüllü gözetimin en büyük dezavantajı mahremiyetin kaybı olarak aktarılmaktadır. Gönüllü gözetim süreçleri, bireylerin mahremiyetine ciddi biçimde tehdit oluşturmaktadır. Lyon (2018)'a göre dijital platformlara üzerinden aktarılan gönüllü veriler, çoğu zaman bireylerin rızası dışında işlenmektedir. Veriler ticari veya politik amaçlar için kullanılmaktadır. Bireylerin verileri üzerindeki kontrolünü kaybetmesiyle sonuçlanmaktadır. Bireyler böylece potansiyel manipülasyonlara açık hale getirilmektedir.

Son yıllarda mahremiyetin çevresel ve sosyal belirleyicileri hızla değişmektedir. Cohen (2012: 108)'e göre, bu değişimle bireyler ve sosyal gruplar hakkında toplanan bilgi miktarı katlanarak artmaktadır. Bilgiler dijital veri tabanlarında muhafaza edilip kullanılmaktadır. Veri işleme eylemlerindeki artış, kimlik teftiş düzenlerinin yayılması ile örtüşmektedir. Hükümet ve özel sektör bu faaliyetlerde rol almaktadır. Anketler ve veri analizleri, bireylerin mahremiyet konusunda genel bir endişe yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Lakin yine de bazı verilerle ilgili daha az endişe yaşadıkları sonucuna da ulaşılmaktadır. İnternet kullanıcılarının, dijital teknolojilerin nasıl çalıştığını ya da mahremiyet politikalarının ne anlama geldiğini tam olarak anlamadığı da ulaşılan sonuçlar arasındadır.

Omniptikonun, gözetim farkındalığı ve sistem zayıflığı bulunmaktadır. Sınırlamalar ile ilgili en önemli özellik, bireylerin gözetim mekanizmalarının farkına varması halinde sistemin etkinliğinin azalabileceğidir. Gözetim farkındalığı arttıkça, bireyler daha bilinçli davranışlar sergileyebilmektedirler. Artan farkındalık ile gönüllü veri paylaşımını azaltabileceği düşünülmektedir. Zuboff (2019) da bu konunun altını çizmektedir. Farkındalık düzeylerinin, gözetim kapitalizmin işleyişinde bir tehdit unsuruna dönüşebileceğini ortaya koymaktadır. Mahremiyeti koruma, teknolojik araçlarının artan kullanımının omniptikonun etkisini sınırlayabileceğini de ileri sürmektedir.

Platformların, güç yapıları ve manipülasyon potansiyeli de dijital gözetim tartışmalarında yer alan bir konudur. Omniptikon, sadece bireyler arasında değil, ayrıca platformlar ile bireyler arasında da bir güç ilişkisi meydana getirmektedir. Andrejevic (2007) bu ilişkinin, platformların kendi stratejilerini dayatmaları ve kullanıcı verilerini çıkarlar doğrultusunda kullanmaları sebebiyle sınırlayıcı bulmaktadır. Platformlar, bireyler üzerinde asimetric güç ilişkisine neden olmaktadır. Başka bir sınırlama da bireylerin gözetimden kaçınmaları, platformların yapısal üstünlüğü nedeniyle sınırlı kalmaktadır

Dijital gözetim ve omniptikon ile meydana gelen gönüllü gözetimde etik sorunlar; veri güvenliği ve kişisel hakların korunması, şeffaflık ve rıza sorunları olarak değerlendirilebilmektedir. Gönüllü gözetim süreçlerinde ciddi etik sorunlar barındırabilmektedir. Toplanan verilerin güvenliği ve bireylerin haklarının korunması konusu bu sorunların başında gelmektedir. Cambridge Analytica skandalı gibi vakalar, verilerin kötüye kullanım potansiyelini çok net bir şekilde örneklendirmektedir. Cadwalladr (2018), skandalla birlikte kullanıcıların gönüllü olarak sağladıkları verilerin, onların rızası dışında manipülatif amaçlarla için kullandığını gösteren önemli bir vakayı işaret etmektedir. Verilerin rıza dışında kişilerin tam olarak ne amaçla kullanılacağını bilmeden işlenmesi, en önemli etik sorun olarak görülebilmektedir.

Şeffaflık ve rıza sorunları da gözetimin dijitalleşmesiyle oluşan sorunlardanır. Dijital platformlar, kullanıcılarından topladığı verilerin yeterince şeffaf olmadığı noktasından eleştirilmektedir. Daniel Solove (2004), verilerin hangi amaçlarla ve kimlerle paylaşılacak maksadıyla toplandığının bilinmemesinin şeffaflık sorununa neden olduğunu ileri sürmektedir. Kullanıcıların çoğunun bu konuda yeterli bilgi sahibi olmadığı da bir başka problemi işaret etmektedir. Dijital çağda bireylerin, rızaları alınmadan omniptik gözetim sistemlerine dahil edilmesinin etik sorunlara yol açtığı gözden kaçırılmaması gereken bir sorundur. Solove bireylerin özgürlüklerini bu yöntemle zedelenebileceğinin altını çizmektedir. Sorunun çözümü için ise dijital hakların daha güçlü bir şekilde korunmasını önermektedir.

Bilgi şeffaflığı çerçevesi, yerel görsel gözetimin zararsız olduğunu öne sürmektedir. Lakin gözetim kameraları insanların gizlilik deneyimlerini değiştirmektedir. Bilgi şeffaflığı çerçevesinin eksik olduğu sonucuna

ulaşılmaktadır. Bilgi şeffaflığının sonuçları konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Yine de bu görüşler gizlilik teorisindeki zorlukları da ele almaktadırlar. Öznelliğin, sosyal olarak konumlanmış uygulamaların bir işlevi olarak geliştiği savunulmaktadır. Aynı zamanda kişisel bilgilerin hem doğru hem de koşullu olabileceğini de kabul etmektedir. Bu sebeple ağ bağlantılı bilgi toplumunda, gizliliğe yönelik temel problemlerin bilgi niteliğinde olduğu vurgulanmaktadır (Cohen, 2012: 138).

Gözetimin ne kadar gönüllülük esasında kaldığı ise dijital gözetimin en önemli sorularından birisidir. Çünkü çoğu araştırmacının elde ettiği verilerin analizleri gösteriyor ki gönüllü katılım konusunda katılımcılar yeterli bilgiye sahip değillerdir. Yapılan çalışmalarda dikkat çeken nokta, bireylerin kişisel verilerini bile isteye vermekte olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. Ama aynı zamanda kişisel veriler aracılığıyla gözetime dahil olunduğunun pek de farkında olmadığı da görülmektedir (Kalaman, 2019: 590-592).

Gönüllü gözetimi baskılayan ve bireyleri gözetim sürecine dahil eden sebeplerden birisi de etrafındakilerin sosyal medya platformlarını kullanıyor olmaları olarak değerlendirilebilmektedir. Tüfekçi (2017: 137, 252), sosyal medya kullanımının ve yeni medya platformlarında iletişim kurma sürecinin bir baskı unsuruna dönüştüğünü belirtmektedir. Baskı ise bir döngü yaratmaktadır. Çünkü kişiler, arkadaşlarının kullandığı platformlara yönelmektedir. Böylece kaynak veri toplama sürecine dahil olunmaktadır. Aktivist ağlar, büyüme süreçlerinde gözetim karşısında yapısal olarak savunmasız bırakılmaktadırlar. Aktivist ağlar, belirli bir amaç veya hedef doğrultusunda bir araya gelen bireylerin, grupların ya da organizasyonların oluşturduğu toplulukları tanımlamaktadır. Bu iletişim biçiminde tanımadıkları kişilerle kurulan bağlantılar da gözetim riskini meydana getirmektedir.

Sosyal medya "challenge" trendleri, bireylerin gönüllü gözetim süreçlerine katılımının bir diğer örneğini şekillendirmektedir. "10-Year Challenge" gibi etkinlikler kişilerin fotoğraflarındaki zamansal değişim kendi istekleri ile paylaşmalarını teşvik etmektedir. Kullanıcıların kişisel bilgilerini görünürde eğlence için paylaşmasına yol açmaktadır. Ama zamanla paylaşılan bu verilerin daha büyük veri kümelerinin oluşturulmasında kullanılabileceği ortaya çıkmıştır. Kate O'Neill, Wired (2019) dergisinde yayınlanan yazısında bu ve benzeri trendlerin, kişisel bilgilerin veri olarak gönüllü bir şekilde büyük teknoloji şirketlerine sunulduğu mekanizmalara dönüştüğünü ifade etmektedir. Sosyal medya challenge'larının, biyometrik veri toplama bakımından riskler taşıdığı dile getirilmektedir.

Sonuç olarak, sosyal medya platformlarında oluşturulan iletişim ve diğer etkileşim faaliyetlerin dijital gözetime hizmet ettiği yapılan açıklamalarla varılabilmektedir. Omniphtonun bünyesinde barındırdığı gönüllü gözetimde kişilerin aktif şekilde verilerini paylaşmasını kolaylaştırdığı görülmektedir. Veri paylaşımları ise pek çok sorunu doğurmaktadır. Başta mahremiyetin zedelenmesi gibi kişisel verilerin kullanıcıların bilgisi olmadan kullanılması farklı problemleri beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda gönüllü gözetimin pek de gönüllü olmadığı vurgusu yapılırsa yanlış olmayacaktır. Çünkü kişisel verilerin ne kadarının nasıl ve hangi amaçlarla kullanıldığı bilgisi kullanıcılara belirtilmemektedir. Bu perspektiften bakıldığında gözetim olgusu yaşanan gelişim ve değişimlere paralel bir ilerleme göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gönüllü gözetim, dijital çağda bireylerin sosyal etkileşimlerinden ekonomik süreçlere kadar birçok alanda güçlü bir tesir bırakmaktadır. Gözetim paradigması ile birlikte mahremiyet algısı değişen bir fenomen haline gelmektedir. Bireyler, gönüllü veri paylaşımı aracılığıyla daha şeffaf bir toplum oluşumuna katkı sağlamaktadırlar. Dijital gözetim sürecinde kişisel veriler ticari ve politik maksatlarla kötüye kullanılmasına açık hale gelmektedir. Bireylerin paylaşımlarının manipülatif süreçlere dahil olabileceğini göstermektedir. Dijital çağda bireylerin, hakları konusunda daha bilinçli bir yaklaşımı benimsemeleri bu sebeplerle zorunlu kılınmaktadır.

Gözetim sürecinde, gözetlenmekten tamamen kaçınmak dijitallik sonrasında neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Ama yine de gözetime dahil olunurken bilinçli olunması ve paylaşımı yapılan verilerin neler olduğunun dikkatli seçilmesine azami önem verilmelidir. Gönüllü olarak sunulan verilere dikkat edildiğinde en azından asgari düzeyde bir veri paylaşımı yapılmış olacaktır. Bunun için konuyla ilgili önerilere de yer vermek faydalı olacaktır. Gözetimde gönüllü dahil olmaya yönelik öneriler dijital okuryazarlığın artırılması, veri kullanım politikalarının şeffaflaştırılması, mahremiyetin korunması için yasal düzenlemeler şeklinde sıralanabilmektedir.

Dijital okuryazarlığın artırılması, bireylerin gönüllü gözetimin sonuçlarını idrak etmelerini kolaylaştırabilecektir. Sanal ortamda daha bilinçli bir şekilde hareket edebileceklerdir. Bu bağlamda dijital okuryazarlık eğitimlerine öncelik verilmelidir. Zuboff (2019), da çalışmasında dijital okuryazarlığın gözetim kapitalizmine karşı bireylerin direncini artırmada önemli bir rol üstendiğini açıklamaktadır.

Veri kullanım politikalarının şeffaflaştırılması, dijital platformların gizlilik ilkelerine dayanmaktadır. Platformların veri toplama ve kullanım politikaları konusunda daha açık olmadılar. Dijital uygulamaların veriler konusunda anlaşılır bir yaklaşım benimsemeleri gerekmektedir. Andrejevic (2007), iSpy isimli çalışmada, kullanıcıların verilerin onay sürecine tabi tutulmasının altını çizmektedir. Bu sayede platformlara güvenilirliğin artırabileceğini de dile getirmektedir. Bilgilendirilme bireyler için sürecin daha açık ve anlaşılır olmasını sağlayabilecektir. Şeffaflık, yalnızca kullanıcı haklarını korumayacaktır. Bir başka taraftan şirketlerin etik standartlarını da yükseltecektir.

Mahremiyetin korunması için yasal düzenlemeler de alınması gereken önlemler arasındadır. Dijital gözetimde kişiler kendileri katılsalar dahil verilerin işlenmesi noktasında rızalarının alınmaması mahremiyetle ilgili ciddi sorunlara neden olmaktadır. Bu noktada bireylerin mahremiyet haklarının korunması için ulusal ve uluslararası düzeyde sağlam yasal düzenlemeler yapılması bir gereklilik arz etmektedir. Lyon (2018), hukuki düzenlemelerin bireylerin dijital haklarının korunmasında belirleyici düzeyde olduğunu söylemektedir. Yasal düzenlemeler kişisel verilerin korunmasına da olanak tanıyacaktır. Böylece dijital ortamlara katılım konusundaki şüpheler giderilebilecektir. Her ne kadar bu şüpheler herkes tarafından olmasa da bilinçli kullanıcıların bu konuda rahatlamaları sağlanabilecektir.

Gözetimin, yeni teknolojik gelişmelere adaptasyonu onu yeniden ve sürekli tartışmaların merkezine yerleştirmektedir. Çalışmada gözetimin dijital alan içerisindeki etkilerine ışık tutulmak istenmiştir. Veri paylaşımları her geçen gün yeni kavramların doğmasını desteklemektedir. Omnipotik, gönüllü gözetim ve bu ikisini içerisine alan dijital gözetim; değişimi açıklamaya yönelik olguları ifade etmektedir. Yatay gözetim ve veri madenciliği gibi kavramların da sanal gözetimle ilintili olarak ortaya çıkan yeni nosyonlar olduğu da görülmektedir. Bütün bu bilgiler, gözetim çalışmalarının etkisinin hala devam ettiğinin göstermektedir. Üstelik sanal ortamların gözetime katkı sağlaması ona sonsuz bir alanda veri aktarımını garantilemektedir. Böylece bu alanda çalışmaların da devamlılığının olacağına inanılmaktadır.

Omnipotikunun gönüllü gözetim üzerine kurulması ve ikisinin birlikte dijital gözetimi oluşturması çalışmanın temel çatısını oluşturmaktadır. Gönüllü gözetim ile anlatılanın saf ve katıksız bir bilinçle gözetime dahil olmak olmadığı görülmektedir. Gönüllü gözetimin bile isteye olmasına gerek olmadığı da belirtilmektedir. Bilinçli ya da bilinçsizce paylaşımlarla gözetim paradigmasına veri aktarılma sürecini ifade etmektedir. Bireylerin sanal ortamda aktif olmaları bu süreci hızlandırmaktadır. Başkalarının paylaşım yapmasını örnek alan kişiler daha kolay paylaşım yaparak sürece dahil olabilmektedirler. Bir başka noktada ise kişiler zaten gündelik hayat rutinleri içerisinde kullandığı teknolojik aletlerle veri üreten bir veri bankasına dönüşebilmektedir. Yani teknoloji yaşamın kaçınılmaz bir parçası olmaya devam ettikçe dijital gözetim konusu tartışılmaya devam edilecektir. Çünkü teknolojik aletler verilerin algoritmalar şeklinde kullanılmasına uygun bir zeminde üretilmektedirler. Bu ürünlerin gelişmesi ve devamlılığı da yine verilerin işlenmesiyle sağlanmaktadır. Bu bir döngü oluşturmaktadır. Gözetimin neredeyse kaçınılmaz bir hal alması, konuyla ilgili farkındalığın artırılması gerekliliğine neden olmaktadır. Kullanıcıların yeterli bilgilendirilmesi, istenmeyen veri akışının düzenlenebilmesine olanak tanıyabilecektir. Dijital okuryazarlığın önemi bu açıdan bakıldığında daha iyi anlaşılabilir. Konuyla ilgili çalışmaların yapılması ve önerilerin dikkate alınması bu bağlamda değerli olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Albrechtslund, A. (2008). Online social networking as participatory surveillance. *First Monday*.
- Andrejevic, M. (2004). The work of watching one another: lateral surveillance, risk, and governance. *Surveillance & Society*, 2(4).
- Andrejevic, M. (2007). *iSpy: Surveillance and Power in the Interactive Era*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*, (Çev. Y. Alogan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. ve Lyon, D (2016). *Akışkan gözetim*. (Çev. E. Yılmaz). (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bentham, J. (1791). *Panopticon; or, The Inspection-House: Containing the Idea of a New Principle of Construction Applicable to Any Sort of Establishment, in Which Persons of Any Description Are to Be Kept Under Inspection*. London: T. Payne.
- Bitirim Okmeydan, S. (2017). Postmodern kültürde gözetim toplumunun dönüşümü: 'Panoptikon'dan 'sinoptikon' ve 'omnipotik'on'a. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 8(30), 45-69.
- Boyne, R. (2000). "Post-Panopticism." *Economy and Society*, 29(2), 285-307.
- Bozkurt, V. (2000). Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu? *Birikim Dergisi*, Ağustos, Sayı: 136, ss: 75-81

- Cadwalladr, C. (2018). "The Cambridge Analytica Files." The Guardian. <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/17/cambridge-analytica-facebook-influence-us-election>
- Cohen, J. E. (2019). Review of Zuboff's the age of surveillance capitalism. *Surveillance & Society*, 17(1/2), 240-245.
- Cohen, J. E. (2012). *Configuring the Networked Self: Law, Code, and the Play of Everyday Practice*. Yale University Press,
- Couldry, N., & Mejjas, U. A. (2019). *The Costs of Connection: How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism*. Stanford University Press.
- Dolgun, U. (2015). Şeffaf hapisane yahut gözetim toplumu küreselleşen dünyada gözetim, toplumsal denetim ve iktidar ilişkileri (3. baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Erişim tarihi (04.11.2024). <https://www.bbc.com/news/technology-64075067>
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu*. (Çev: M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın gözü*. (Çev: I. Ergüden). (3. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gutting, G. (2010). *Foucault*. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Habermas, J (2001b). İletişimsel eylem kuramı 2. Cilt işlevselci aklın eleştirisi üzerine. (Çev: M. Tüzel). (1. Baskı). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Kalaman, S. (2019). Yeni medya ve dijital gözetim: Türkiye'deki sosyal medya kullanıcıları üzerine bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(2), 575-594.
- Lyon, D. (2006). *Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond*. Cullompton: Willan Publishing.
- Lyon, D. (2018). *The Culture of Surveillance: Watching as a Way of Life*. Cambridge: Polity Press.
- Manovich, L. (2001). *The language of new media*, London: The MIT Press.
- Marx, K. (2003). *Kapital*, Cilt: 1. (çev. Alaattin Bilgi), 3. Basım, Ankara: Eriş Yayınları.
- Mathiesen, T. (1997). The viewer society: Michel Foucault's 'Panopticon' revisited. *Theoretical Criminology*, 1(2), 215-234.
- O'Neill, K. (2019). "Why You Should Think Twice About the 10-Year Challenge." *Wired*. Erişim Tarihi (04.11.2024) <https://www.wired.com/story/facebook-10-year-meme-challenge/>
- Orwell, G. (2014). *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*. (çev: C. Üster). İstanbul: Can Yayınları.
- Solove, D. J. (2004). *The Digital Person: Technology and Privacy in the Information Age*. New York: NYU Press.
- Sönmez, B. (2016). Gözetim toplumunun günümüz tüketim dinamikleri bağlamında yorumlanması. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 262-284.
- Sprague, R. D. (2007). From Taylorism to the Omnipitikon: expanding employee surveillance beyond the workplace. *Journal of Computer & Information Law*, 25 (1). 1-35.
- Trottier, D. (2012). *Social Media as Surveillance: Rethinking Visibility in a Converging World*. Farnham: Ashgate Publishing.
- Tüfekçi, Z. (2017). *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest*. Yale University Press,
- Weber, M. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. London: University of California Press.
- Virilio, P. (2003). *Enformasyon bombası*. (Çev: K. Şahin) İstanbul: Metis Yayınları.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: PublicAffairs.